

درس اول ■ تاریخ نگاری و گونه های منابع دوره معاصر

از برجسته ترین ویژگی های تاریخ نگاری سنتی می توان به موارد زیر اشاره کرد:

- شرح زندگی پادشاهان و مبالغه در بیان ویژگی های آنان

- عدم توجه به زندگی اجتماعی و حیات فرهنگی و اقتصادی مردم

- تأکید بر تاریخ سیاسی و نظامی و شرح طولانی جنگ ها و فتوحات

- بی توجهی به علل و نتایج رویدادها و تحولات تاریخی

- رواج روحیه تملق و چاپلوسی

- تأکید بر مصنوع و متکلف نویسی و پرهیز از ساده نویسی

- بی توجهی به سنجش و نقد منابع

انتقاد به تاریخ نویسی سنتی

یکی از پیشگامان انتقاد به تملق و متکلف نویسی، خاوری شیرازی مورخ مشهور

زمان فتحعلی شاه و نویسنده تاریخ ذوالقرنین است. او به ساده نویسی، حقیقت

نویسی و مختصر نویسی علاقه نشان داد و به نکوهش تملق گویی پرداخت.

میرزا محمد جعفر خورموجی از مورخان عصر ناصری و مؤلف کتاب حقایق

الخبار ناصری با انتقاد از تملق گویی، نخستین کسی است که واقعیت قتل

امیرکبیر را بازتاب داده است. محمد حسن خان اعتمادالسلطنه نیز اگر چه تاریخ

نویسی درباری بود، اما با آگاهی از روش و بینش تاریخ نگاری اروپایی گام های

بلندی را در حوزه تاریخ نویسی عصر قاجار برداشت.

زمینه های پیدایش تاریخ نگاری جدید ایران:

- جنگ های ایران و روسیه در دوران پادشاهی فتحعلی شاه قاجار

- جست وجوی درک علت پیشرفت جوامع غربی و دلیل عقب ماندگی جامعه ایران

- ترجمه آثار اروپایی

- تأسیس مدرسه دارالفنون و ایجاد دارالطباعه دولتی و دارالترجمه همایونی در

زمان ناصرالدین شاه

- گسترش فعالیت علمی شرق شناسان، رمزگشایی کتیبه های بیستون و طاق بستان

- گسترش کشفیات باستان شناسی

روش تاریخ نگاری جدید

تاریخ نویسان و پژوهشگران با استفاده از روش تحقیق علمی، بهره برداری از منابع، اسناد و مدارک معتبر و گزینش و نقادی آنها، به ارزیابی رویدادهای تاریخی می پرداختند و یافته های علمی خود را به زبانی ساده و بدون تکلف می نوشتند. تاریخ نگاران جدید همچنین تلاش می کردند که از نتایج تحقیقات علوم چون باستان شناسی، زبان شناسی، جغرافیا، جامعه شناسی، اسطوره شناسی و... در مطالعه تاریخ بهره مند شوند.

تفاوت بینش تاریخ نگاری سنتی و جدید

اساس بینش مورخان سنتی با تأکید بر بررسی زندگی پادشاهان و شرح فتوحات استوار بود، اما در تاریخ نویسی نوین جنبه های گوناگون حیات انسانی اعم از سیاسی، نظامی، اقتصادی، فرهنگی و اجتماعی مورد بررسی قرار گرفت.

عوامل موثر در در بینش مورخان جدید ایران

۱. انقلاب مشروطه

۲. نفوذ و دخالت کشورهای استعمارگر

۳. جنگ های جهانی اول و دوم و اشغال ایران

۴. کودتاهای ۱۲۹۹ و ۱۳۳۲ ش

۵. جنبش ملی شدن نفت

۶. انقلاب اسلامی و...

گونه های منابع تاریخی در دوره معاصر

کتاب ها (تاریخی، ادبی، خاطرات، سفرنامه ها، زندگی نامه ها) تراجم (و ...)

نشریات (روزنامه ها و مجلات) اسناد (بناها، وسایل و ابزارها)

تعریف آرشیو: نظر به اهمیت اسناد در پژوهش های تاریخی، در بسیاری از کشورهای

جهان محلی برای نگهداری، حفاظت، مرمت، طبقه بندی و آماده سازی آنها برای

استفاده محققان ایجاد شده است. به این مکان آرشیو گفته می شود.

آرشیو ملی هر کشور محل نگهداری اساسی ترین و مهم ترین اسناد و مدارک با

ارزش و معتبر مربوط به آن کشور است.

اسناد حاوی اطلاعات بسیار ارزشمند و منحصر به فردی در خصوص مسائل و موضوع های سیاسی، اداری، اقتصادی (مالی، ملکی و معاملات) و فرهنگی، دیدگاه و عملکرد افراد، شخصیت ها، احزاب و گروه های سیاسی، اجتماعی و مذهبی هستند.

درس دوم ■ ایران و جهان در آستانه دوران معاصر

ایل افشار از جمله ایل‌های قزلباش بود که در روی کار آمدن حکومت صفویان نقش داشتند. در عصر صفوی بخشی از این ایل برای محافظت از مرزهای خراسان در برابر هجوم ازبکان به نواحی شمال آن دیار کوچانده شد.

نادر بزرگان کشور، علما و سران ایل‌ها و طوایف را به شورای دشت مغان فراخواند و این شرایط را برای پذیرفتن سلطنت مطرح کرد:

۱. موروثی شدن سلطنت در خاندان او؛
  ۲. عدم حمایت بزرگان و رؤسای طوایف از خاندان صفوی؛
  ۳. حل اختلافات مذهبی با دولت عثمانی؛
  ۴. پذیرش مذهب جعفری به عنوان مذهب رسمی کشور؛
- از جمله علل و عوامل ناکامی نادر در اداره حکومت :**

اشتغال پیوسته نادرشاه به جنگ و زیاده ستانی هایی که از مردم برای تأمین هزینه‌های جنگ صورت گرفت و مهم تر از آن بدگمانی او نسبت به نزدیکان و بزرگان کشور و برخورد خشن با آنان در سال‌های پایانی حکومتش، اشاره کرد.

به قدرت رسیدن زندیان

پس از کشته شدن نادرشاه، کریم‌خان زند رئیس طایفه زند حکومت را به دست گرفت. پاره‌ای از خصوصیات اخلاقی و سلوک او مانند مدارا با دشمنان، همدردی با مردم، ساده‌زیستی و رفتار مناسب با اقلیت‌های دینی و مذهبی، نام و نشان نیکی از او در تاریخ ایران به جای گذاشته است.

روابط خارجی ایران در دوره افشاریه و زندیه

مناسبات سیاسی و اقتصادی ایران با جهان خارج در دوران افشاریه و زندیه به دلیل درگیری‌های داخلی و بی‌ثباتی سیاسی نسبت به عصر صفوی کاهش چشمگیری یافت.

نظام اداری و سیاسی

سازمان اداری و دیوانی ایران در عصر افشاریه و زندیه تا حدودی به خاطر حاکمیت عناصر ایلی، غلبه تفکر نظامی‌گری، بی‌ثباتی سیاسی و کوتاه بودن دوران استقرار سلسله‌های مذکور، اعتبار و قوت سابق را نداشت.

اقتصاد، تجارت و کشاورزی

تداوم جنگ‌های داخلی و خارجی در زمان نادرشاه و نیاز تشکیلات نظامی به نیروی رزمنده موجب کاهش شدید نیروی انسانی در بخش کشاورزی گردید. همچنین مالیات‌های سنگینی که از مردم برای تأمین هزینه‌های نظامی گرفته می‌شد، نابسامانی‌های اقتصادی را تشدید کرد.

در دوره کریم‌خان زند اقداماتی برای بهبود وضع کشاورزی و بازرگانی انجام گرفت و شهرهای شیراز و بندر بوشهر به مراکز مهم تجارت داخلی و خارجی تبدیل شدند. آرامش و ثبات سیاسی نسبی، کاهش مالیات‌ها، دربار متجمل و تلاش کریم‌خان برای تثبیت قیمت کالاها از جمله عوامل مؤثر در رونق اقتصادی این دوره بود.

علم، ادبیات و آموزش

در عصر افشار و زند به دلیل آشفته‌گی‌های سیاسی و اجتماعی، علم و آموزش رونق دوران صفویان را نداشت. در پی سقوط صفویه، مدارس و حوزه‌های علمیه اصفهان و شهرهای دیگر تعطیل شد و یا از رونق افتاد.

هنر و معماری

در دوران نادر شهر اصفهان بازسازی شد و در منطقه کلات که محل نگهداری خزاین نادر بود بناهای باشکوهی مانند کاخ خورشید ساخته شد. نوعی از بناها با کاربرد تفریحی در دوره زند گسترش یافت که به کلاه فرنگی معروف بود. در این نوع معماری بنای کوچک و گاهی تزئینی در وسط باغ یا تفریحگاه‌ها ساخته می‌شد.

دلایل ضعف امپراتوری‌های مسلمان

۱. استبداد سیاسی و نادیده گرفتن حقوق اقوام و پیروان مذاهب مختلف
۲. عقب ماندگی علمی و صنعتی و بی‌توجهی یا مخالفت نسبت به اصلاحات
۳. غفلت از حوادث جهانی و قدرت رو به رشد استعمار.

عثمانی مرد بیمار اروپا؛

دولت عثمانی در برابر هر نوع اصلاحات و حتی دستاوردهای علمی مقاومت و از قبول پیشنهاد وحدت مذهبی نادر و حل اختلافات مذهبی درون جهان اسلام نیز خودداری کرد. افول عثمانی که هم زمان با دگرگونی های سیاسی و شکوفایی تمدنی اروپاییان بود، تأثیر زیادی در پیشبرد سیاست های استعماری غرب در مشرق زمین داشت.

گورکانیان:

پرتغالی ها و اسپانیایی ها نخستین استعمارگرانی بودند که به هند وارد شدند. در سده ۱۸ م کشورهای فرانسه، هلند و انگلستان نیز وارد هندوستان شده و با تأسیس شرکت های بزرگ تجاری با نام کمپانی هند شرقی فعالیت های استعماری خود را گسترش دادند.

انقلاب های اروپایی

انقلاب به معنای دگرگونی سریع همراه با تغییرات اساسی در ساختارهای سیاسی، اجتماعی، فرهنگی و اقتصادی یک جامعه است. هدف اصلی انقلاب های سیاسی تغییر حکومت و برقراری عدالت و آزادی بوده است. اروپا در سده های ۱۸ و ۱۹ م شاهد انقلاب های سیاسی، اجتماعی و صنعتی بزرگی بود. این انقلاب ها به گسترش استعمار اروپاییان کمک شایانی کرد. استعمار در لغت به معنی طلب عمران و آبادانی است.

۱. انگلستان: این کشور به ویژه در دوران حکومت طولانی ملکه ویکتوریا به قدرت اول جهان تبدیل شد. ملکه ویکتوریا از طریق پیوندهای خانوادگی در اروپا نفوذ زیادی کسب کرد و از سوی دیگر با اتکا به نیروی دریایی قدرتمندش بر بخش های بزرگی از آفریقا، آسیا، اقیانوسیه و آمریکای شمالی دست یافت.

۲. ایالات متحده آمریکا: در نتیجه وضع مالیات های سنگین توسط دولت انگلیس و تحریکات فرانسویان، مردم این سرزمین به فرماندهی جورج واشینگتن برای رسیدن به استقلال وارد جنگ با انگلستان شدند. این جنگ سرانجام با پیروزی مستعمره نشینان و استقلال ایالات متحده به پایان رسید و جورج واشینگتن به عنوان نخستین رئیس جمهور این کشور انتخاب شد.

۳. فرانسه: جامعه فرانسه دارای سه طبقه اجتماعی مشخص بود: **۱.** طبقه ممتاز شامل اشراف و زمین داران بزرگ که علاوه برداشتن امتیازات بسیار از پرداخت مالیات معاف بودند. **۲.** طبقه متوسط که غالباً تحصیل کرده بودند و مشاغلی همچون وکالت، نویسندگی، طبابت، روزنامه نگاری و تجارت داشته و از اینکه طبقه ممتاز برای آنان امتیازی قائل نبود، به شدت ناراضی بودند. **۳.** طبقه فقیر جامعه که در این زمان جمعیت بسیار زیادی بودند و بار اصلی مالیات و خدمات نظامی بر دوش آنان بود. اینان حکومت لویی شانزدهم پادشاه فرانسه و طبقه ممتاز را عامل سیه روزی خود می دانستند.

۴. انقلاب صنعتی: در انقلاب صنعتی دو پدیده مهم پدید آمد:

۱. توسعه استعمار و غارت کشورهای آسیایی و آفریقایی **۲.** افزایش استثمار و بهره کشی از کارگران (در داخل اروپا)

۵. روسیه: پتر کبیر با استخدام کارشناسان اروپایی و تأسیس مدارس و دانشگاه های جدید و تقویت ارتش و نیروی دریایی این کشور را به قدرت بزرگی تبدیل کرد. یکی از برنامه های پتر برای قدرتمند شدن روسیه گسترش سرزمین روسیه و دستیابی به دریاهای آزاد برای کسب منافع تجاری و سیاسی بود.

درس سوم ■ سیاست و حکومت در عصر قاجار

آقامحمدخان قاجار: پس از مرگ کریم خان. آقامحمدخان نخست نواحی شمالی و مرکزی ایران را تصرف کرد و تهران را پایتخت خود قرار داد. بی رحمی و کینه توزی وی در برخورد با مخالفان و رقیبان خود که تا حدودی ریشه در ستم هایی داشت که در زمان کودکی و نوجوانی بر او رفته بود، سبب شد تا در تاریخ از او به نکویی نام برده نشود.

فتحعلی شاه: فتحعلی شاه هر چند در حفظ یکپارچگی کشور و سامان دادن اوضاع داخلی موفق بود، اما در مقابله با تهاجم نظامی و نفوذ سیاسی کشورهای اروپایی شکست خورد.

محمد شاه: محمد میرزا پس از مرگ فتحعلی شاه با تدابیر قائم مقام فراهانی و سرکوب چند تن از عموها و برادران خود که مدعی سلطنت بودند، به تخت پادشاهی نشست.

قائم مقام: اگرچه تدبیر قائم مقام موجب سر و سامان یافتن امور کشور گشت، اما ایستادگی او در مقابل زیاده خواهی های انگلیسی ها و مخالفتش با دخالت ناروای محمدشاه در امور کشور، اسباب دسیسه گری مخالفان وی را فراهم آورد و شاه را نسبت به این وزیر بزرگ بدبین کرد.

ناصرالدین شاه: پس از مرگ محمدشاه، ولیعهد او ناصرالدین میرزا با درایت میرزا تقی خان فراهانی بر تخت شاهی نشست. ناصرالدین شاه جوان در آغاز سلطنتش، میرزا تقی خان را با لقب امیر کبیر به مقام صدراعظمی برگزید. ناصرالدین شاه شور و اشتیاق فراوانی به نوگرایی و اخذ تمدن اروپایی نشان می داد. اما در عین حال از نشر اندیشه سیاسی جدید و ترویج افکار مشروطه طلبی و جمهوری خواهی در ایران سخت بیمناک بود. از این رو، اصلاحات عهد او منجر به تغییر اساسی نشد.

پادشاهی استبدادی: در چنین نظامی، شاه در رأس هرم قدرت قرار داشت و از اختیارات نامحدود برخوردار بود؛ عزل و نصب مقام های حکومتی و اعلان جنگ و صلح از جمله اختیارات اساسی او به شمار می رفت. در واقع شاه هر سه قوه قانون گذاری، اجرایی و قضاوت را در انحصار خود داشت. شاهان قاجار خود را مالک جان و مال ایرانیان می شمردند و انتظار داشتند که همگان از صدراعظم تا مردم عادی فرمانشان را بی چون و چرا اطاعت کنند.

روابط با فرانسه: عهدنامه فین کن اشتاین بین دو کشور بسته شد. پس از آن هیئتی نظامی از سوی فرانسه برای تعلیم و تجهیز سپاه به ایران آمد و در مدت کوتاهی اقدامات مفیدی در این خصوص انجام شد. اتحاد سیاسی و نظامی ایران و فرانسه زیاد دوام نیاورد، زیرا ناپلئون اندکی بعد تمام تعهدات خود در پیمان با ایران را زیر پا گذاشت و با روسیه صلح کرد.

روابط با عثمانی: در عصر قاجار دو کشور مسلمان ایران و عثمانی به سبب درگیری و گرفتاری مستمر با دولت های اروپایی، مجال کمتری برای دشمنی و جدال با یکدیگر داشتند.

صدراعظم: صدر اعظم بر پایه اختیاراتی که شاه به او می داد می توانست در تمام امور کشور اظهار نظر و مداخله کند، به حضور شاه برسد و برای وی نامه بنویسد. این صاحب منصب عالی مرتبه همچنین فرصت داشت تا از موقعیت خویش در جهت اصلاح امور کشور، رونق کسب و کار و رفاه مردم بهره ببرد.

تشکیلات اداری: نظام اداری ایران در اوایل عصر قاجار بسیار کوچک بود و محدود به چهار اداره یا وزارتخانه قدیمی مالیه، جنگ، عدلیه و امور خارجه می شد.

ارتش و تشکیلات نظامی: آقامحمدخان قاجار با استفاده از جنگاوران ایل خود و دیگر ایل های متحد آن قدرت را به دست گرفت. عباس میرزا، ولیعهد فتحعلی شاه و فرمانده جنگ های ایران و روس، درصدد برآمد با استفاده از دانش و تجربیات کارشناسان نظامی فرانسه و انگلستان، ارتش ایران را تجدید سازمان و مجهز به سلاح های مدرن کند، اما تلاش های او به دلیل پیمان شکنی دولت فرانسه و بدعهدی دولت انگلیس بی نتیجه ماند. در اوایل عصر ناصری، امیرکبیر، صدراعظم باکفایت ایران با جدیت تمام برای تشکیل ارتش حرفه ای و دائم اقداماتی انجام داد.

روابط با روسیه: در نتیجه قراردادهای گلستان و ترکمانچای، مناطق وسیعی از سرزمین های حاصلخیز ایران در غرب دریای خزر که شامل ولایات گرجستان، داغستان، ارمنستان، نخجوان و اران با شهرها و روستاهای آباد و پرجمعیت می شد، به روسیه واگذار گردید و رود ارس مرز دو کشور قرار گرفت.

روابط با انگلستان: در اوایل دوره قاجار با اعزام سفیران کارگشته به ایران و امضای معاهدات مجمل و مفصل، نفوذ سیاسی و اقتصادی خود را در میهن ما گسترش داد و مانع رسیدن رقبایش به هندوستان از طریق ایران شد. انگلستان سرانجام با تحمیل معاهده پاریس به حکومت قاجار، افغانستان و هرات را از ایران جدا کرد.

در این دوره سه شیوه تولید وجود داشت:

۱. شیوه تولید شبانکارگی (شبانی) یا ایلپاتی که مختص ایلات و کوچ نشینان بود. نظیر تولید، گوشت، پوست، پشم، گلیم، فرش ایلاتی، لبنیات و غیره.

۲. شیوه تولید سهم بری دهقانی، که ساکنان و زارعین و کشاورزان از تولید، سهم معینی را دریافت می‌کردند. روستاییان بی زمین اغلب بر روی اراضی مالکان کار می‌کردند. آنان در ازای بهره برداری از ملک ارباب گاه تا یک سوم محصول را به عنوان بهره مالکانه به او تحویل می‌دادند. بخشی نیز به عنوان مالیات به دولت پرداخته و بخشی نیز سهم خودشان می‌شد.

۳. شیوه تولید خرده کالایی دولتی و خصوصی که ویژه اقتصاد شهری بود. این گروه از کارگران و اصناف و تولیدکنندگان شهری در کارگاه‌ها و مراکز تولید شهری به کار اشتغال داشتند.

وضعیت صنایع و تأثیر واردات خارجی بر آن:

در اوایل دوره قاجار شاهد رشد و رونق صنایع دستی در ایران هستیم. با فروکش کردن جنگ در اروپا و سرازیر شدن سیل کالاهای اروپایی، صنایع دستی ایران به تدریج رو به انحطاط رفت. کالاهای اروپایی، به ویژه محصولات صنعتی انگلستان صدمه شدید به صنایع ایران وارد آورد.

کشاورزی: کشاورزی ایران اواخر قرن نوزدهم و اوایل قرن بیستم میلادی مانند گذشته یک کشاورزی معیشتی نبود. جنگ‌های استقلال آمریکا موجب افزایش تولید و صادرات پنبه از ایران به روسیه شد. بازرگانان روسی و ارمنی با حمایت‌های مالی، نصب دستگاه‌های پنبه پاک کنی، توزیع بذر و بالا بردن استانداردهای تولید به روند افزایش صادرات پنبه کمک کردند.

روابط با فرانسه: عهدنامهٔ فین‌کن‌اشتاین بین دو کشور بسته شد. پس از آن هیئتی نظامی از سوی فرانسه برای تعلیم و تجهیز سپاه به ایران آمد و در مدت کوتاهی اقدامات مفیدی در این خصوص انجام شد. اتحاد سیاسی و نظامی ایران و فرانسه زیاد دوام نیاورد، زیرا ناپلئون اندکی بعد تمام تعهدات خود در پیمان با ایران را زیر پا گذاشت و با روسیه صلح کرد.

روابط با عثمانی: در عصر قاجار دو کشور مسلمان ایران و عثمانی به سبب درگیری و گرفتاری مستمر با دولت‌های اروپایی، مجال کمتری برای دشمنی و جدال با یکدیگر داشتند.

درس چهارم ■ اوضاع اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی عصر قاجار

جامعه ایران در دوره قاجار شامل گروه‌ها و اقوام گوناگون می‌شد که در قالب سه شیوه زندگی روستایی، ایلی - عشایری و شهری می‌زیستند.

الف. روستاییان

به استثنای اربابان و زمین داران، طبقات روستایی اغلب افرادی بی زمین بودند که در اراضی مالکان کار می‌کردند.

ب. ایلات و عشایر

آنان همواره به عنوان نیروهای مسلح در مواقع جنگ یکی از منابع تأمین نیروی نظامی حکومت قاجار بودند و در مناطق تحت نفوذ خود با استقلال بیشتری حکومت می‌کردند.

پ. شهرنشینان

در شهرها گروه‌های اجتماعی مختلفی از قبیل مقام‌ها و کارگزاران حکومتی، علما و دانشمندان، بازرگانان، اصناف و پیشه‌وران و کارگران می‌زیستند. شماری از شهرنشینان را افراد بیکار و تهیدستی تشکیل می‌دادند.

توشه ای برای موفقیت

ورود محصولات جدید کشاورزی به ایران

در دوره سلطنت ناصرالدین شاه با ورود محصولات جدید کشاورزی از اروپا به ایران تحولی عظیم در سبد غذایی ایرانیان ایجاد شد به گونه ای که محصولات غذایی جدیدی مثل گوجه فرنگی، نخودفرنگی و سیب زمینی در غذای خانوارهای ایرانی جای خوش کرد.

فرش در دوره قاجار

ارزانی نیروی کار، طرح و نقش های زیبا و متنوع، هنرمندی و ظرافت بافندگان ایرانی از یک سو و تقاضای بازار جهانی و سرمایه گذاری خارجی در تولید و تجارت سبب رشد تولید و صادرات فرش در دوران قاجار شد. علاوه بر آن، رکودصنعت صادرات ابریشم و کمبود طلا و نقره جهت تأمین مالی واردات کالا از اروپا و سایر کشورها، نیز تأثیر بسزایی بر رونق صادرات فرش به عنوان کالای جایگزین داشت.

مدارس ایران در دوره قاجار:

مدرسه های **مرووی** و **سپهسالار** (مدرسه عالی شهید مطهری کنونی) از جمله مراکز علمی و آموزشی مهم و بزرگ این دوره به شمار می روند که در پایتخت تأسیس شدند. **حاج ملاهادی سبزواری** یکی از فیلسوفان نامدار دوره قاجار به شمار می رود. نخستین مدرسه های جدید توسط مسیونرهای اروپایی در ایران تأسیس شد و بعدها توسط حکومت قاجار و شخصیت های فرهنگی، سیاسی و خیر گسترش یافت. گل سرسبد مدرسه های جدید، **مدرسه دارالفنون** بود که به همت امیر کبیر و با هدف فراگیری علوم و فنون جدید توسط دانشجویان ایرانی در داخل کشور، بنیان نهاده شد. **میرزا حسن رشیدی** یکی از شخصیت های فرهنگی عصر قاجار بود که کوشش زیادی برای تأسیس مدرسه های جدید به ویژه در مقطع تحصیلی ابتدایی در شهرهای مختلف ایران کرد.

هنر و معماری: نقاشی در عصر قاجاریه به دنبال وحدت سیاسی و استقرار امنیت

و در سایه حمایت پادشاهان و دربار از یک سو و نیز ارتباط با غرب دچار تحولی اساسی شد. هنر تعزیه در دوره ناصرالدین شاه گسترش پیدا کرد. میرزاعلی اکبرخان مزین الدوله (نقاش باشی) به دستور ناصرالدین شاه در محل فعلی دارالفنون به ساختن تالار نمایش اقدام کرد.

بناهای کارت پستالی: بسیاری از معماران به سفارش دربار و ثروتمندان با

تأسی و تقلید از معماری فرنگی و تلفیق آن با معماری ایرانی، سبکی از معماری را در این دوره به وجود آوردند که در آن عناصر و ویژگی های معماری ایرانی و اروپایی در آن ترکیب شده بود.

درس پنجم ■ انقلاب مشروطه ایران

آرمان و هدف انقلاب مشروطه، تبدیل حکومت مستبد، ناکارآمد و ناسالم قاجار به حکومتی قانونمند، سالم و کارآمد از طریق ایجاد قانون اساسی و برپایی مجلس شورای ملی بود.

زمینه ها و علل متعدد انقلاب مشروطه:

الف. سیاسی: ۱. عرصه داخلی: حکومت قاجار به دلیل فقدان تشکیلات منسجم و کارآمد اداری با مشکلات زیادی در اداره امور کشور مواجه بود. علاوه بر آن رفتار مستبدانه شاه و زبردستان اغلب نالایق او که توأم با بی عدالتی و زیاده ستانی از مردم بود، بر کاستی های موجود افزود. از سوی دیگر ناکام ماندن اقدام هایی که برخی از صدراعظم های نوگرا مانند میرزا ابوالقاسم قائم مقام فراهانی، میرزا تقی خان امیر کبیر و میرزا حسین خان سپهسالار برای اصلاح روش کشورداری و نوسازی نهادهای حکومتی آغاز کردند، باعث سرخوردگی بیشتر ایرانیان از خاندان حاکم شد.

توشه ای برای موفقیت

۲. بعد خارجی: شکست های سیاسی نظامی سنگین حکومت قاجار در برابر دولت های اروپایی که منجر به جدایی سرزمین های پهناور، آباد و پر جمعیتی از خاک ایران در شمال و شرق کشور و گسترش نفوذ و دخالت بیگانگان شد، ضربه مهلکی به اعتبار و حیثیت آن حکومت وارد کرد. وقتی ژاپن به عنوان یک کشور کوچک آسیایی در جنگ با روسیه که در انتظار ایرانیان کشوری شکست ناپذیر جلوه می کرد، به پیروزی رسید (۱۹۰۳ م)، حقارت و ضعف سلسله قاجار بیش از پیش آشکار شد.

ب. اقتصادی: از دست رفتن مناطق حاصلخیز در عهدنامه های مختلف به خصوص معاهده های گلستان و ترکمانچای، اعطای حقوق ویژه تجاری و واگذاری امتیازات اقتصادی گوناگون به بیگانگان، خاصه روسیه و انگلستان، واردات بی رویه کالاهای خارجی و عدم حمایت دولت از صنایع داخلی، تعطیلی صنایع محلی به ویژه کارگاه های نساجی که نتیجه آن افزایش بیکاری و فقر و کاهش بیشتر ارزش پول ایرانی بود. کمبود و گرانی آذوقه به خصوص نان، بارها در دوره قاجار منجر به ناآرامی و شورش های پراکنده در شهرهای مختلف ایران شد.

پ. فکری و فرهنگی:

۱. آموزه های عدالت خواهانه و ظلم ستیزانه دین اسلام: یکی از منادیان بیداری و وحدت اسلامی و مبارزه با استبداد داخلی و استعمار خارجی، سیدجمال الدین اسدآبادی بود.

۲. ترویج اندیشه های نو درباره حکومت و نشر آثار انتقادی: میرزا صالح شیرازی، میرزا ابوالحسن خان ایلچی، مستشارالدوله، ملکم خان، میرزا فتحعلی آخوندزاده و میرزا عبدالرحیم طالبوف از جمله مشهورترین روشنفکران عصر قاجار به شمار می روند.
رویدادها و تحولات مهم انقلاب مشروطه:

۱. اوج گیری انقلاب و صدور فرمان مشروطه: فرمان مشروطه توسط مظفردالدین شاه در ۱۴ مرداد ۱۲۸۵ صادر شد.

۲. شکل گیری مجلس شورای ملی و هیئت وزیران: اعضای این هیئت که توسط شاه منصوب می شدند، با تأیید مجلس شورای ملی شروع به کار می کردند و در صورت عدم رضایت مجلس از کار برکنار می شدند.

۳. تدوین و تصویب قانون اساسی: عمده اصول این قانون، از اصول قانون اساسی کشورهای فرانسه و سوئیس اقتباس شده بود.

۴. گسترش روزنامه و روزنامه نگاری

کشمکش محمدعلی شاه و مشروطه خواهان: در این دوره مجلس به توپ بسته شد و استبداد صغیر یک ساله حاکم شد.

مخالفت فکری سیاسی با مشروطه: شیخ فضل الله نوری در اواسط سال ۱۲۸۶ ش پیوندش را با دو مجتهد مشروطه خواه پایتخت (طباطبایی و بهبهانی) گسست و کمر همت به مخالفت با مشروطه خواهان بست. او اصول و مبانی مشروطه را مغایر و ناسازگار با اسلام شمرد و خواستار برپایی مشروطه مشروعه شد.

پس از جبهه گیری نوری در مقابل مشروطه، دو جریان فکری سیاسی قدرتمند در برابر هم صف آرای کردند:

۱. **مخالفتان:** شیخ فضل الله نوری و شمار زیادی از روحانیان و طلاب در تهران و سایر شهرهای ایران و عتبات عالیات

۲. **موافقان:** طیف گسترده ای از روشنفکران، روحانیان و... به جز دو مجتهد برجسته تهران (طباطبایی و بهبهانی)، سه تن از مراجع بزرگ نجف (محمد کاظم آخوند خراسانی، شیخ عبدالله مازندرانی و میرزا حسین خلیلی تهرانی)
فتح تهران:

نیروهای بختیاری به فرماندهی سردار اسعد و مجاهدان گیلانی با هدایت سپهدار و بیبرم خان ارمنی در عملیاتی هماهنگ تهران را فتح کردند و با پناهندگی محمدعلی شاه به سفارت روسیه، دوره استبداد صغیر به سر آمد.

اقدامات فاتحان تهران:

۱. برکنار شدن محمد علی شاه
۲. به سلطنت نشانیدن احمدشاه
۳. دادن حکم اعدام شیخ فضل الله نوری

چالش‌ها و تنگناهای حکومت مشروطه:

۱. بسیاری از افراد و گروه‌های صاحب قدرت و ثروت هر کجا که نظام مشروطه منافع خصوصی آنها را محدود می‌کرد، در صدد کارشکنی و مقابله با آن بر می‌آمدند.
۲. فقدان تشکیلات منظم و منسجم اداری و اقتصادی به حکومت مشروطه اجازه نمی‌داد تا حاکمیت خود را بر سرتاسر کشور برقرار و برنامه‌هایش را پیش ببرد.
۳. مداخله و فشار خارجی به ویژه از سمت روسیه و انگلستان

درس ششم ■ جنگ جهانی اول و ایران

زمینه‌ها و علل جنگ جهانی اول:

- الف.** تداوم و گسترش استعمار: با انقلاب صنعتی و ساخت سلاح‌های آتشین مانند تفنگ، توپ و کشتی‌های جنگی، قدرت سیاسی نظامی دولتهای اروپایی و به تبعه آن سیاست‌های استعماری آنان به طرز چشمگیری توسعه یافت.
- ب.** رشد اندیشه ملی‌گرایی و ظهور قدرت‌های جدید: تفکر ملی‌گرایی، مردمان و گروه‌های قومی را که تاریخ، فرهنگ و زبان مشترکی داشتند، برانگیخت تا با هم یکی شوند و زیر پرچم حکومتی یکپارچه و مستقل قرار گیرند. ایتالیایی‌ها، آلمانی‌ها، لهستانی‌ها، صرب‌ها، مجارها و ... از جمله این مردمان و گروه‌ها بودند.
- اتحاد سه‌گانه:** آلمان از یک سو با هدف مقابله با تهدیدات خارجی به ویژه خطر حمله فرانسه و از سوی دیگر برای پیشبرد سیاست‌های توسعه طلبانه خود در اروپا و فراسوی دریاها، مبادرت به انعقاد پیمان اتحاد سیاسی و نظامی با امپراتوری اتریش مجارستان و سپس ایتالیا کرد.

اتفاق سه‌گانه: فرانسه برای خروج از انزوای سیاسی و پایان دادن به برتری جویبی آلمان، نخست با روسیه و سپس با انگلستان پیمانهای جداگانه‌ای منعقد کرد که آنها را دو به دو شریک و متحد سیاسی، نظامی و اقتصادی یکدیگر قرار می‌داد. مدتی بعد انگلستان و روسیه نیز با بستن معاهده ۱۹۰۷ م به اختلافات خود در ایران، افغانستان و تبت پایان دادند.

علل جنگ جهانی اول:

۱. اختلافات مرزی و دشمنی شدید آلمان و فرانسه
۲. مسابقه تسلیحاتی، رقابت بر سر مستعمرات
۳. اقدام برای توسعه نفوذ و دخالت در منطقه شبه جزیره بالکان بود.

آثار و پیامدهای جنگ جهانی اول:

۱. پیمان صلح ورسای
۲. تشکیل جامعه ملل
۳. تلفات و خسارتهای انسانی و اقتصادی

ایران در جنگ جهانی اول:

نظامیان روسی بخش وسیعی از نیمه شمالی کشورمان را که بر اساس معاهده ۱۹۰۷ به عنوان منطقه تحت نفوذ روسیه شناخته شده بود، اشغال کردند. انگلستان نیز گروهی از افسران انگلیسی و مزدوران هندی را به ایران فرستاد و نیروی پلیس جنوب را در بخشهای جنوبی میهن ما تشکیل داد. این دو دولت اشغالگر سپس طی قرارداد ۱۹۱۵ ایران را به دو قسمت تقسیم کردند: نیمه شمالی متعلق به روسیه و نیمه جنوبی سهم انگلستان.

به موجب قرارداد ۱۹۱۹، اداره امور دارایی و برخی دیگر از ادارات و وزات خانه های ایران در اختیار قرار می گرفت؛ همچنین مسئولیت تجدید سازمان و ایجاد ارتش یکپارچه ایران و تأمین اسلحه و تدارکات آن به افسران انگلیسی داده می شد. در عوض انگلستان متعهد می شد که وامی را در اختیار دولت ایران قرار دهد تا تحت نظارت کارشناسان انگلیسی هزینه شود. برخی مواد این قرارداد با عجله و پیش از آنکه به تصویب مجلس شورای ملی برسد به اجرا گذاشته شد.

درس هفتم ■ ایران در دوره حکومت رضاشاه کودتای سیاه

دولت انگلستان برای دستیابی به اهداف خود، در صدد تغییر حکومت ایران برآمد؛ به این منظور، برنامه کودتا طرح ریزی شد. آبرون ساید، فرمانده نظامی نیروهای انگلیسی در ایران، به جست و جو در میان نیروهای قزاق پرداخت و به کمک سیدضیاءالدین طباطبایی که از سیاستمداران وابسته به انگلستان بود، یکی از فرماندهان نظامی به نام رضاخان را برای این منظور، مناسب تشخیص داد.

رضاخان از نخست وزیری تا پادشاهی

رضاخان در سمت وزارت جنگ از سال ۱۳۰۰ تا ۱۳۰۲ ش، با دسیسه چینی و حمایت انگلستان، موقعیت خود را تثبیت کرد. پس از سرکوبی شورش خزل و بعضی شورش های پراکنده دیگر، با توجه به امنیتی که رضاخان به وجود آورده بود، محبوبیت او افزایش یافت؛ در همین حال، در اثر تبلیغات طرفداران رضاخان، بدبینی مردم نسبت به احمد شاه و گرایش به رضاخان نیز بیشتر شد. سرانجام در سال ۱۳۰۴ ش، ماده واحده ای به صورت طرح در مجلس شورای ملی مطرح شد که در آن، خلع قاجاریه از سلطنت و سپردن حکومت موقت به رضاخان خواسته شده بود.

ماده واحده: پس از خلع قاجاریه، مجلس مؤسسان برای تغییر چند ماده از قانون اساسی تشکیل خواهد شد و تکلیف قطعی سلطنت را تعیین خواهد کرد.

مخالفان ماده واحده: آیت الله مدرس و دکتر مصدق

ماهیت برخی از اصلاحات و اقدامات رضاشاه

۱. بازگشت به حکومت استبدادی ۲. ایجاد ارتش منظم ۳. احداث خط آهن سراسری ۴. اسکان عشایر ۵. یک شکل کردن لباس ها و کشف حجاب

رضاشاه و سیاست گرایش به آلمان

همزمان با آغاز سلطنت رضاشاه، انگلیسی ها تصمیم گرفتند با تقویت کشور آلمان که همچنان گرفتار مصائب جنگ جهانی اول بود، کمی از مشکلات اقتصادی کشور یاد شده بکاهند و با این همکاری، مانع از افتادن آلمانی ها به دام کمونیسم شوند. به همین دلیل، رضاشاه درهای کشور ایران را به روی سرمایه های آلمانی گشود.

درس هشتم ■ جنگ جهانی دوم و جهان پس از آن

جهان در فاصله دو جنگ بزرگ

در فاصله میان دو جنگ، جهان و به ویژه کشورهای اروپایی گرفتار مسائل و مشکلات بزرگی شدند که زمینه را برای جنگ جهانی دوم فراهم آورد. مهم ترین این مسائل و مشکلات، صلح ناپایدار و ناخشنودی از قراردادهای صلح ورسای، ضعف جامعه ملل، بحران اقتصادی و ظهور حکومت های خودکامه تک حزبی و نظامی گرا بود.

ضعف جامعه ملل: جامعه ملل که برای کمک به حل و فصل اختلافات کشورها

و جلوگیری از دشمنی و جنگ میان دولت ها به وجود آمده بود، فاقد قدرت کافی برای تحقق این هدف بود و تصمیماتش ضمانت اجرایی لازم را نداشت. حضور نداشتن برخی از کشورها در این نهاد بین المللی نقش مهمی در ناکامی آن داشت. آمریکا که خود پیشنهاد تأسیس جامعه ملل را داده بود، به عضویت آن در نیامد.

۱. شوروی استالینی

حکومت استالین با اجرای برنامه‌های مختلف اقتصادی و فرهنگی، تغییر و تحول چشمگیری در شوروی ایجاد کرد. یکی از این برنامه‌ها، طرح اشتراکی کردن مزارع کشاورزی بود که با اعمال قدرت و خشونت بسیار آغاز شد. علاوه بر این، برنامه‌ای را با هدف صنعتی کردن سریع کشور به اجرا درآورد.

۲. به قدرت رسیدن فاشیست‌ها در ایتالیا

بنیتو موسولینی، که رهبر حزب کوچکی موسوم به «فاشیست» بود، از فرصت استفاده کرد و قدرت را در آن کشور به دست گرفت. فاشیست‌ها یک گروه ملی‌گرای افراطی بودند که می‌خواستند دولت تک‌حزبی قدرتمند و متمرکزی در ایتالیا ایجاد کنند. آنها برای آزادی و دموکراسی ارزش و اعتباری قائل نبودند. او در مدت کوتاهی با از بین بردن احزاب رقیب، قدرت را یکپارچه کرد و خود را دوچه، به معنای رهبر، نامید.

۳. ظهور هیتلر در آلمان

او با قبضه کامل قدرت، نظام دیکتاتوری تک‌حزبی را در کشور برقرار کرد و خود را پیشوا خواند. در این زمان، تمام حزب‌های سیاسی به جز حزب نازی منحل و نیروی پلیس و سازمان‌های دولتی از افراد غیرنازی پاک‌سازی شدند. مسئولیت تأمین امنیت داخلی به عهده سازمان پلیس مخفی مخوفی موسوم به «گشتاپو» گذاشته شد و اردوگاه‌های کار اجباری برای مخالفان بر پا گردید.

۴. توسعه طلبی نظامی ژاپن

ژاپنی‌ها در نیمه دوم قرن ۱۹ م با عزم و اراده‌ای محکم به اصلاحات اساسی و اخذ تمدن جدید غربی اقدام کردند. در این دوره، که به انقلاب میجی معروف گردید، ژاپن از نظر سیاسی، اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی متحول شد. در چارچوب قانون اساسی جدید، حکومتی مشروطه‌زمام امور را به دست گرفت و این کشور را به سرعت در مسیر توسعه صنعتی و تحول اقتصاد کشاورزی هدایت کرد. در نتیجه این تحولات، ژاپن در ابتدای سده ۲۰ م به کشوری نیرومند تبدیل شد.

جنگ جهانی دوم

با یورش برق‌آسای آلمان به لهستان آغاز شد و به فرانسه، انگلیس، نروژ، بلژیک و هلند تا فرانسه سرایت کرد.

چگونگی ورود آمریکا به جنگ

پس از حمله ژاپنی‌ها به ناوگان آمریکا، این کشور به نفع متفقین وارد جنگ شد. با ورود آمریکا به جنگ، جبهه قدرتمندی در برابر کشورهای محور شکل گرفت و اوضاع را به سود متفقین تغییر داد. نیروهای متفق که اکنون روحیه و توان دوچندانی پیدا کرده بودند، حملات متقابلی را در شمال آفریقا و اروپا علیه ارتش‌های محور (ژاپن، ایتالیا، آلمان) آغاز کردند و به موفقیت‌های بزرگی دست یافتند. در اقیانوس آرام و جنوب شرقی آسیا نیز نیروهای آمریکایی در چندین نبرد مهم ژاپنی‌ها را شکست دادند و به عقب راندند.

پایان جنگ جهانی دوم

پس از به زانو درآمدن نازی‌ها، جنگ با ژاپن ادامه یافت. در حالی که نشانه‌های شکست و تسلیم شدن ژاپنی‌ها آشکار شده بود، هواپیماهای آمریکایی دو شهر هیروشیما و ناگاساکی ژاپن را با بمب‌های اتمی ویران کردند و جنگ جهانی دوم با این حادثه وحشتناک به پایان رسید.

ایران در جنگ جهانی دوم

با حمله هیتلر به شوروی معادله جهانی به زیان ایران به هم خورد و یک بار دیگر، شوروی و انگلستان علیه میهن ما متحد شدند. در پی هجوم ارتش نازی به خاک شوروی، حفاظت از منابع نفت باکو برای روس‌ها و منابع نفت جنوب ایران برای انگلیسی‌ها اهمیت حیاتی یافت. از سوی دیگر، خاک ایران مناسب‌ترین مسیر برای رساندن کمک‌های تسلیحاتی و تدارکاتی متفقین به نیروهای شوروی بود. بنابراین، در حالی که ارتش آلمان در خاک شوروی به سوی ایران پیشروی می‌کرد،

درس نهم ■ نهضت ملی شدن صنعت نفت ایران نفت و اهمیت آن

در اوایل سده ۲۰ م، کشف منابع نفت در منطقه خاورمیانه توجه کشورهای استعمارگر و صاحبان صنایع بزرگ را بیش از گذشته به این منطقه و از جمله کشور ما که سومین ذخایر نفت جهان را دارد، جلب کرد.

در زمان مظفردالدین‌شاه، امتیاز کشف و استخراج نفت و گاز در سرتاسر ایران به مدت ۶۰ سال به یک سرمایه‌دار انگلیسی به نام ویلیام ناکس داریسی واگذار شد. دولت انگلستان پس از آنکه از ارزش منابع عظیم نفت ایران و اهمیت آن برای نیروی دریایی خود آگاه شد، ۵۱ درصد سهام شرکت نفت پارس و انگلیس را خریداری کرد و حق نظارت کامل بر آن شرکت را به دست آورد.

زمینه‌های نهضت ملی شدن نفت

۱. سیاست موازنه منفی

اتخاذ سیاست موازنه منفی یعنی ایستادگی در برابر امتیازخواهی دولت‌های سلطه‌جو، بود و دقیقاً خلاف سیاست موازنه مثبت تلقی می‌شد، که تسلیم شدن در برابر قدرت‌های بزرگ و اعطای امتیاز به آنها را توصیه می‌کرد.

۲. اعتراض به قرارداد نفت جنوب

۳. جلوگیری از تصویب قرارداد الحاقی

پس از مذاکراتی که میان نماینده دولت ایران و نماینده شرکت نفت ایران و انگلیس با هدف بازنگری در قرارداد نفت جنوب و تأمین منافع ایران صورت گرفت، قرارداد الحاقی تدوین و امضا شد. در مجلس شانزدهم نیز اقلیتی از نمایندگان عضو جبهه ملی به رهبری دکتر مصدق با مخالفت مؤثر خود از تصویب قرارداد مذکور جلوگیری کردند. از جمله علل مهم مخالفت با قرارداد الحاقی گس‌گلشایبان این بود که این قرارداد علاوه بر نادیده گرفتن حقوق مادی مردم ایران، حاکمیت ملی و استقلال کشور را به نوعی نقض می‌کرد و به تسلط بیگانگان بر منابع و صنعت نفت مشروعیت می‌بخشید.

دولت‌های شوروی و انگلستان از حکومت ایران خواستند که آلمانی‌ها را اخراج کند و به اقدامات خصمانه علیه هیتلر دست بزند. چون حکومت رضاشاه به این درخواست توجهی نکرد، نیروهای شوروی و انگلستان در سوم شهریور از شمال و جنوب به ایران هجوم آوردند. ارتش ایران مقاومتی نکرد و به سرعت تسلیم شد.

جهان پس از جنگ جهانی دوم

۱. شوروی تسلط سیاسی نظامی خود را بر اروپای شرقی اعمال کرد. ۲. آلمان نیز به دو بخش شرقی و غربی تقسیم شد. ۳. روس‌ها نیمه شرقی و سایر دولت‌های متفق نیمه غربی آن را تحت سلطه خود گرفتند. ۴. سازمانی جهانی با عنوان ملل متحد تاسیس شد.

عصر جنگ سرد

جنگ جهانی دوم به سبب ضرورت مقابله با دشمن مشترک، یعنی فاشیسم و نازیسم، صورت گرفته بود. از این‌رو، با از میان رفتن دشمن مشترک، رقابت و بی‌اعتمادی شدیدی میان شوروی و کشورهای اقماری آن از یک سو، و آمریکا و کشورهای تحت حمایت آن از سوی دیگر در گرفت و تا سقوط دیوار برلین و فروپاشی نظام کمونیسم ادامه یافت.

تحولات شرق آسیا

یکی از تحولات مهم جهان پس از جنگ جهانی دوم، به قدرت رسیدن کمونیست‌ها در چین بود.

استقلال طلبی و استعمارزدایی بعد از جنگ جهانی دوم

هندوستان: گاندی - بیش از ۳۰ کشور مستقل آسیایی و آفریقایی (الجزایر)

فلسطین

اشغال کشور مسلمان فلسطین و تأسیس رژیم غاصب اسرائیل یکی از مسائل مهم منطقه خاورمیانه و جهان اسلام در سده ۲۰ م است.

مبارزه برای ملی کردن نفت

حامیان: آیت الله سید ابوالقاسم کاشانی - مبارزان: انگلیس و سپهبد حاجعلی رزم آرا

تصویب قانون ملی شدن صنعت نفت

پس از اعدام انقلابی رزم آرا به دست خلیل طهماسبی یکی از اعضای جمعیت فداییان اسلام، مهم ترین مانع بر سر راه ملی شدن صنعت نفت برداشته شد. چند روز بعد از آن، نخست مجلس شورای ملی (۲۴ اسفند ۱۳۲۹) و سپس مجلس سنا در ۲۹ اسفند ۱۳۲۹ طرح ملی شدن صنعت نفت را تصویب کردند و جنبش ضداستعماری ملت ایران در گام نخست به پیروزی رسید. در اردیبهشت ۱۳۳۰، دکتر مصدق با حمایت گسترده افکار عمومی، اتحاد و همکاری تنگاتنگ نیروهای ملی و مذهبی و پشتیبانی قاطع آیت الله کاشانی، نخست وزیر شد تا قانون ملی شدن صنعت نفت و خلع ید از شرکت نفت ایران و انگلیس را با قاطعیت به اجرا درآورد.

اقدامات انگلستان برای ممانعت از ملی شدن نفت

۱. تحریک کارگران صنعت نفت به اعتصاب گسترده از طریق منع شرکت نفت ایران و انگلیس از پرداخت فوق العاده دستمزد آنان؛
۲. فرستادن کشتی های جنگی خود به خلیج فارس و بنادر ایران و تهدید نظامی؛
۳. طرح شکایت از ایران در مجامع بین المللی؛
۴. تهدید اقتصادی ایران با تعطیلی شعب بانک انگلیس، خارج کردن سرمایه های شرکت نفت و تحریم خرید نفت.

کودتای ۲۸ مرداد

پس از ملاقات ها و مذاکرات نمایندگان و مأموران انگلیسی و آمریکایی، آن دو کشور در اواخر سال ۱۳۳۱ درباره سرنگونی دولت مصدق و انتصاب سرلشکر فضل الله زاهدی به نخست وزیری به توافق رسیدند. براساس طرح مشترک انگلیس و آمریکا، ایجاد آشوب های خیابانی در ایران و به راه انداختن جنگ روانی علیه مصدق در مطبوعات

در دستور کار شبکه جاسوسی دو کشور قرار گرفت. علاوه بر آن، طراحان کودتا از طریق اشرف پهلوی و ژنرال نورمن شوارتسکف آمریکایی، محمدرضا پهلوی را که در ابتدا در پذیرش کودتا مردد بود، متقاعد کردند که با کودتا موافقت کند. با ورود مأمور ویژه سیا به ایران در اواسط تیر ۱۳۳۲ و ملاقات او با فضل الله زاهدی، مقدمات اجرای کودتا فراهم شد.

بعد از کودتای ۲۸ مرداد

پس از موفقیت کودتا، زاهدی نخست وزیر شد و اعلام حکومت نظامی کرد. دکتر مصدق و تعدادی از همکاران و یاران نزدیکش دستگیر و سپس محاکمه شدند.

درس دهم ■ انقلاب اسلامی

زمینه های سلطه آمریکا بر ایران: دولت آمریکا با وادار کردن حکومت پهلوی به اجرای برنامه های پیشنهادی خود، زمینه تسلط بر ایران و حفظ و تقویت این حکومت را فراهم کرد.

برنامه ها: پیوستن ایران به پیمان بغداد (سنتو)، تأسیس سازمان اطلاعات و امنیت کشور (ساواک)، اعطای کمک های نظامی و مالی به ایران و اجرای بعضی اصلاحات در کشور ما.

اصلاحات آمریکایی در ایران

۱. تصویب نامه انجمن های ایالتی و ولایتی

تغییرات زیر در قانون انتخابات این انجمن ها ایجاد شد:

- الف.** برداشتن دو قید مسلمان بودن و مرد بودن از شرایط انتخاب کنندگان و انتخاب شوندگان؛
- ب.** حذف قید سوگند خوردن به قرآن مجید و تبدیل آن به سوگند خوردن به کتاب آسمانی.

۲. اصول ششگانه انقلاب سفید

مورد استقبال دولت های آمریکا، انگلستان و شوروی قرار گرفت.

آغاز مبارزه امام خمینی

اولین مرحله فعالیت سیاسی و مبارزه امام خمینی با اعتراض به تصویب نامه انتخابات انجمن‌های ایالتی و ولایتی آغاز شد. از دیدگاه حضرت امام، این تصویب‌نامه موجب تضعیف اسلام و افزایش حضور بهائیان در حکومت می‌شد.

نتایج قیام پانزده خرداد

هدف مبارزه تغییرکرد و سرنگونی رژیم پهلوی هدف نهایی مبارزان شد. حضور امام خمینی در صحنه مبارزه موجب شد بسیاری از روحانیون به مبارزات سیاسی روی بیاورند. علاوه بر روحانیون و دانشگاهیان، اقشار دیگری از جامعه نیز به جمع مبارزان پیوستند. رهبری امام خمینی به عنوان مرجع دینی برجسته‌تر شد و مبارزان به نقش و قدرت مذهب در این زمینه توجه بیشتری نشان دادند.

اوضاع سیاسی و فرهنگی رژیم پس از تبعید امام خمینی

در زمینه سیاسی: برگزاری جشن تاج گذاری و جشن‌های دوهزار و پانصد ساله شاهنشاهی، منحل کردن احزاب موجود و ایجاد حزبی واحد به نام حزب رستاخیز
در زمینه فرهنگی: میان فرهنگ ایرانی و فرهنگ اسلامی تقابلی مصنوعی ایجاد کند. پیرو همین سیاست و به بهانه ناهمخوانی تاریخ هجری شمسی با فرهنگ ایرانی، تاریخ شاهنشاهی را جایگزین تقویم هجری شمسی کرد.

معروف‌ترین گروه‌های مبارزات مسلحانه: ۱. هیئت‌های مؤتلفه اسلامی
۲. حزب ملل اسلامی
۳. سازمان مجاهدین خلق
۴. سازمان چریک‌های فدایی خلق

وضعیت عمومی ایران در سال ۱۳۵۶

پول نفت که از سال ۱۳۵۰ یک باره به سرعت افزایش یافت، سرمایه داران وابسته به غرب و رژیم پهلوی را در مدت کوتاهی تقویت کرده بود. در عوض، طبقات محروم از جمله کارگران و روستاییان برای گذراندن زندگی به شهرها هجوم می‌آوردند. انقلاب سفید شاه نتیجه خود را نشان داده بود: نابودی اقتصاد ایران و وابستگی به بیگانگان.

آغاز انقلاب اسلامی

در ۱۷ دی ۱۳۵۶ مقاله توهین آمیزی علیه امام خمینی در روزنامه اطلاعات منتشر شد. به دنبال انتشار این مقاله، مردم قم در ۱۹ دی ۱۳۵۶ قیام کردند.

نتایج مهاجرت امام به فرانسه برای انقلاب: ۱. ایشان با استفاده از امکانات

تبلیغی، مصاحبه و سخنرانی جنایات حکومت پهلوی را افشا می‌کردند؛ ۲. امکان ملاقات مبارزان با رهبری انقلاب فراهم آمد و پیام‌های امام با شتاب بیشتری در ایران منتشر شد.

در ۱۲ بهمن ۱۳۵۷ رهبر انقلاب با شکوه فراوان و در میان استقبال بی نظیر مردم وارد ایران شدند. در ۱۵ بهمن به پیشنهاد شورای انقلاب، مهندس مهدی بازرگان را به عنوان نخست وزیر دولت موقت انقلابی معرفی و از همه تقاضا کردند که از او حمایت کنند.

درس یازدهم ■ استقرار و تثبیت نظام جمهوری اسلامی

اقدامات استقرار نظام جمهوری اسلامی

۱. **برگزاری همه‌پرسی تعیین نظام سیاسی جدید:** این همه‌پرسی روزهای ۱۰ و ۱۱ فروردین ۱۳۵۸ برگزار شد.

۲. **تدوین قانون اساسی:** مجلس خبرگان قانون اساسی از مرداد ۱۳۵۸ کار تدوین قانون اساسی جدید را آغاز کرد.

۳. **شکل‌گیری هیئت دولت براساس قانون اساسی جدید:** ابتدا انتخابات ریاست جمهوری (بهمن ۱۳۵۸) انجام شد و ابوالحسن بنی‌صدر به عنوان نخستین رئیس جمهوری اسلامی ایران انتخاب گردید. با فاصله کوتاهی انتخابات مجلس شورای اسلامی نیز برگزار شد و محمدعلی رجایی به عنوان نخست وزیر معرفی گردید.

۴. **تأسیس نهادهای انقلابی:** بلافاصله پس از پیروزی انقلاب اسلامی، به فرمان امام خمینی کمیته انقلاب اسلامی تأسیس شد. سپاه پاسداران انقلاب اسلامی - جهاد سازندگی - نهضت سواد آموزی و ...

توطئه‌ها و تلاش‌های دشمنان داخلی و خارجی

۱. ایجاد آشوب و ناامنی ۲. ترور شخصیتها و مردم انقلابی ۳. حمله نظامی آمریکا به طبرس ۴. طراحی کودتا

تثبیت نظام جمهوری اسلامی ایران

پس از انتخاب ابوالحسن بنی‌صدر به عنوان نخستین رئیس‌جمهوری اسلامی ایران، امام خمینی علاوه بر تنفیذ حکم ریاست جمهوری وی، فرماندهی کل قوا و ریاست شورای انقلاب را نیز به او واگذار کردند. قرار گرفتن در چنین موقعیت و مقامی بنی‌صدر را چنان مغرور کرد که از پذیرش محمد علی رجایی، چهره انقلابی و مورد اعتماد امام و مردم، برای نخست‌وزیری امتناع می‌ورزید. با خلع بنی‌صدر، محمد علی رجایی در دومین دوره انتخابات ریاست جمهوری پیروز شد. مردم ایران در انتخابات سومین دوره ریاست جمهوری بار دیگر با حضوری گسترده به پای صندوق‌های رأی رفتند و آیت‌الله سید علی خامنه‌ای را به ریاست جمهوری اسلامی برگزیدند. در این دوره، ثبات سیاسی و امنیتی بیشتری ایجاد شد و اداره امور جنگ با توان و موفقیت بیشتر به انجام رسید. پس از رحلت بنیان‌گذار جمهوری اسلامی ایران، مجلس خبرگان رهبری تشکیل جلسه داد و با اکثریت قریب به اتفاق آرا، حضرت آیت‌الله سید علی خامنه‌ای را به دلیل داشتن شرایط و ویژگی‌های مندرج در اصل یکصد و نهم قانون اساسی به مقام رهبری برگزید.

درس دوازدهم ■ جنگ تحمیلی و دفاع مقدس

شروع جنگ تحمیلی

پس از پیروزی انقلاب اسلامی، دشمنان خارجی و در رأس آنها آمریکا که نتوانسته بودند مانع استقرار و استحکام نظام جمهوری اسلامی شوند، صدام را به مقابله نظامی با ایران تشویق کردند. از این‌رو، صدام در ۳۱ شهریور ۱۳۵۹ دستور حمله به ایران را صادر کرد و در پی آن، ارتش بعثی عراق از زمین و هوا به میهن عزیز ما هجوم آورد و جنگ تحمیلی آغاز شد.

انگیزه صدام برای شروع جنگ و اهداف او از جنگ

۱. حاکمیت بر آبراه مهم اروندرود، دسترسی و تسلط بر خلیج فارس و جدایی جزایر سه گانه ابوموسی، تنب کوچک و بزرگ و استان خوزستان از ایران؛ ۲. تضعیف و نابودی انقلاب اسلامی و جلوگیری از انتشار افکار انقلابی در میان مردم عراق و مسلمانان سایر کشورها؛ ۳. رسیدن به رهبری جهان عرب و ایفای نقش ژاندارمی در منطقه.

دفاع مقدس ملت ایران

نیروی هوایی ارتش جمهوری اسلامی از نخستین ساعت‌های شروع جنگ وارد عمل شد و با رشادت و شجاعت تمام، ضربه مهلکی به رژیم صدام وارد آورد در جبهه زمینی نیز رزمندگان ارتش، سپاه پاسداران و ژاندارمری به همراه مردم شهرها و روستاهای مرزی، عشایر غیور و نیروهای ستاد جنگ‌های نامنظم، که شهید مصطفی چمران آنها را فرماندهی می‌کرد، به مقابله با دشمن شتافتند. دریادلان نیروی دریایی ارتش نیز در نخستین ماه‌های جنگ، با پشتیبانی نیروی هوایی در عملیاتی موسوم به اسکله‌های عراق را منهدم و نیروی دریایی صدام را نابود کردند. دلاورمردان ایران زمین سپس در چندین رشته عملیات غرورآفرین که مهم‌ترین آنها فتح‌المبین و بیت‌المقدس بودند، صدها کیلومتر مربع از خاک ایران را از اشغال ارتش بعثی آزاد کردند.

پس از فتح خرمشهر

جنگ وارد مرحله تازه‌ای شد؛ از یک سو موفقیت‌های نظامی رزمندگان ایرانی ادامه یافت و از سوی دیگر، حامیان خارجی صدام برای جلوگیری از سقوط او، انواع تجهیزات نظامی پیشرفته و سلاح‌های میکروبی و شیمیایی را در اختیار وی گذاشتند.

توشه‌ای برای موفقیت

نتایج رهبری امام خمینی در زمان جنگ

- الف.** تبعیت کامل مردم و مسئولان از فرامین امام در روند جنگ؛
- ب.** تقویت انگیزه جهاد و روحیه شهادت طلبی در میان جوانان ایرانی؛
- پ.** اتحاد میان نیروهای مسلح و تقویت روحیه فرماندهان و رزمندگان؛
- ت.** اولویت یافتن مسئله جنگ برای مردم و مسئولان.

نقش مردم در دفاع مقدس

- ۱.** حضور مستقیم در خط مقدم جبهه و نبرد با دشمن متجاوز؛
- ۲.** مشارکت در تأمین بخشی از هزینه‌های مادی جنگ از طریق کمک‌های داوطلبانه، به ویژه تهیه و تدارک پوشاک و خوراک برای رزمندگان.

نقش زنان در دفاع مقدس:

- ۱.** حضور در خط مقدم جبهه در سال‌های اول جنگ؛
- ۲.** تشویق برادران، همسران و فرزندان خویش برای حضور در جبهه؛
- ۳.** تهیه و آماده‌سازی خوراک و پوشاک رزمندگان؛
- ۴.** پرستاری از رزمندگان مجروح در بیمارستان‌ها؛
- ۵.** پاسداری از حریم خانواده در غیاب همسران رزمنده.

پایان جنگ تحمیلی

امام خمینی (ره)، فرمانده کل قوا، پس از مشورت با فرماندهان نظامی و مسئولان کشور، قطعنامه ۵۹۸ شورای امنیت سازمان ملل متحد را پذیرفت و اندکی بعد آتش‌بس برقرار شد. در قطعنامه ۵۹۸ برای نخستین بار پس از شروع جنگ تحمیلی، به دو خواسته ایران، یعنی عقب‌نشینی به مرزها و تعیین متجاوز، توجه شده بود. در سال ۱۳۷۰ نیز سازمان ملل متحد رسماً رژیم بعثی عراق را به عنوان متجاوز و آغازکننده جنگ معرفی کرد.

ایران نوشته
توشه‌ای برای موفقیت